

Прощальний вечір

Лесь Мартович

I

Коли чоловікові робота наймиліша? Хіба тоді, як він собі ту роботу сам придумає й сам собі її завдасть. А от же молодому вчителеві Мицькові не було так. Хоч він сам собі роботу придумав і сам собі її завдав, а проте однак вона йому зараз остогидла.

Робота ж його була така, що мав скомпонувати й вивчити промову на прощання пана директора. Бо пана директора народної школи перенесли на іншу посаду, до іншого міста; отож його товариші й приятелі змовилися справити йому прощальний вечір. Мицько ж обібрався сам сказати промову на тім прощанні.

Він іще молодий, тож його тішило те, що стане собі при всіх посеред хати й буде грімко промовляти до директора. Здавалося йому, що всі на нього зглядатимуться і всі його хвалитимуть.

Але не так воно склалося, як ждалося: ота промова змерзлася Мицькові ще заки він її скомпонував, бо що придумав, то все недоладно виходило. Він лютився та трохи не бив сам себе, а при тім і директорові чимало прокльонів дісталось:

— А бодай того директора чорти вхопили, як я через нього бідую! Надворі так гарно, а я маю мучитися над якоюсь промовою, намість вийти де на прохід. Лихе мене наустило обиратися промовляти до тої старої торби. Ще потім сміятимуться з мене, що не вмію навіть добре зліпити до купи кілька слів.

Так мучився Мицько не день і не два. Аж як уже скомпонував ту промову, то прочитував її перед знайомими. Але офіціал Болотневич насварив його за те:

— Не хвалися перед кожним своєю штубацькою промовою. Адже ми змовилися задержати в тайні прощальний вечір, аби зробити директорові несподіванку, а ти як зачнеш хляпати, то директор дізнається.

Прикро стало Мицькові, що Болотневич назвав його промову штубацькою. Але потішився тим, що та промова краща, як її говорити, ніж як її читати. Тому став собі дома перед дзеркалом, споважнів, випрямився, поклав праву руку на груди, завертав очима та й промовляв голосно, аж кричав:

— Ціле місто — наші діти, наші матері й наші жінки почуваються до великої вдяки вам, пане директоре. Коли ви мусите наше місто опускати, то за вами навздогін попливуть річки наших сліз. Але де не будь ви будете, пам'ять про вас лишиться в наших серцях. Нехай же господь Всевишній у своїй ласці задержить вас на добро суспільності многі і многі літа!

Сподобав собі Мицько цю промову й пішов до своєї господині, пані Антоньової, похвалитися. Бо він мав одну хибу, що не вмів удержати язик за зубами: що чув, то розповідав кожному, кого здибав, хоч клявся, що нікому не скаже. Тому зараз ціле місто дізналося про те, що йому хтось сказав у тайні.

— Слухайте, пані Антоньова,— говорив Мицько до господині,— яку я буду мати

промову. Станьте собі тут: ви будете за директора, а я буду до вас промовляти.

Господиня через цікавість учинила його волю: звела своє широке тіло з крісла й поставилася посеред хати. А Мицько знов поклав праву руку на груди, завертав очима та й промовляв голосно, аж кричав:

— Ціле місто — наші діти, наші матері й наші жінки... Грімко говорив Мицько цілу промову аж до кінця,

а господиня покиувувала сивою головою, усміхалася й потрясала своїм поважним і широким тілом; а накінці так сказала до Мицька:

— Коби ви були почули (але вас іще тоді тут не було), коби ви були послухали, яку промову мав мій небіжчик чоловік до Травчука, як його на бурмістра вибрали. Таку промову мало хто чув: як небіжчик говорив, то гримав кілька разів кулаком до стола та ще й ногою тупав. Не кождий так потрафить.

— Але як вам сподобалася моя промова, пані Антоньова?

— Дуже красна!

— Правда? — тішився Мицько.— А Болотневич геть мені згудив цю промову.

Господиня розлютилася:

— Що ви слухаєте Болотневича?! Та то дурень! Лайдак один! Він харчувався в мене два місяці та й завинив мені три корони. Але я, бігме, запізну його до суду!

— Тільки, пані Антоньова, не кажіть нікому за прощання директора, бо це тайна.

Господиня ніби обидилася:

— Отож-бо ви говорите! У мене так: як що вчую, то нікому не скажу, аби мене й на вогні пражили. Хіба ви мене не знаєте?

Чому би Мицькові не знати своєї господині? Він знав, що вона не втерпить і таки зараз побіжить до міста розповісти знайомим усе, що довідалася. Знав це Мицько дуже добре, а отже-таки не міг іздержатись і говорив далі:

— Прощальний вечір відбудеться від сьогодні за тиждень. Буде горілка, перекуса, вечерея й бочка пива. Болотневич вивчив хор нове "многая літа", а промову до директора буде мати маленька дочка пароха та й я.

Тепер пішла господиня зрадити тайну. Та й Мицько це саме зробив. Бо нашими краями по містах дуже скучно. Нехай хто добрий скаже, що мають робити урядники, учителі і їх господині? З уряду додому, з дому до уряду та й усе однако, й однако, й однако. І так день у день через ціле життя. Хвала богу, як лучиться таке, що можна другому розповісти. Воно зводить людей до купи та й заставляє їх пригадати собі, що люди можуть із собою приставати.

Отож побіг Мицько до коваля, свого вуйка. Коваль робив у кузні; туди й зайшов Мицько. Розповідав ковалеві про прощання директора й виговорив свою промову. Але мусив її другий раз проказувати, бо коваль із-за роботи не все дослухав.

У кузні був термінатор, що дув у міх ковальський. Обдертий та чорний, як циган, лиш зуби білілися. Він вислухав цікаво ту промову й затамив собі до слова, бо був дуже пам'ятливий.

Зате в неділю став собі під церквою й дожидав на директора. Босий, обдертий,

чорний, у засмальцьовану шапку з дашком заткнув собі павине перо. Хто би його побачив в опівночі під мостом, умер би зі страху: ніби чортеня в болоті. Як директор вийшов із церкви, то термінатор підніс обі руки догори й верещав, аж у вухах лящало:

— Ціле місто —наші діти, наші матері й наші жінки почуваються до великої вдяки вам, пане директоре!

А директор із сорому не знав, де подітися. Худенький, згорблений, тюпав борзенько попід мур, аби де сховатися від напасті. Термінатор же біг, як пес, за ногами і доти не втих, доки не викричав цілу Мицькову промову.

Ось як дізнався пан директор, що приятелі й товариші справляють йому прощання та що Мицько буде промовляти до нього.

II

У четвер увечері прощали пана директора.

Дуже то немилий випадок, як тебе при людях сварять і плюгавлять. Усі ззираються на тебе, посмішковуються, а ти червонійся й відгризайся, як знаєш. Але ще неміліший випадок, як тебе при людях хвалять, хоч нема за що. Бо тут ти й відгризтися нічим не годен; лиш маєш слухати, червоніти й пріти. Ти знаєш, що там іззаду кождий сміється над тобою, але ти маєш мовчати та ще потім і дякувати. Стоїш на позорищі, а на душі тобі так, як би тебе карали привселюдно на розхідній дорозі.

Отак достоту було на душі пана директора, як він стояв посеред великої, гарно прибраної світлиці та й дожидав, коли його хвалитимуть. Стояв, як винуватець, що прилагодився відобрати кару. Перед ним, неначе маків цвіт, пишались його учениці, а за ним чорним муром стояли мужчини. Пан директор дивився на стільки людей, святочно одягнених, і здавалося йому, що видить перед собою трьох найтяжчих ворогів.

Перший ворог —це (на думку пана директора) маленька дівчинка в червоній спідничці. Як її директор учив, то вона його дуже боялася, а тепер навпаки: директор боявся дівчинки, бо вона мала сказати до нього промову й подати йому дарунок від учениць. Директор уже видів той дарунок: це був гарний альбом.

Другий ворог — це учитель Мицько, бо він мав сказати промову до директора іменем учителів, його дуже боявся директор, бо сподівався, що як Мицько буде промовляти, то доконче хтось засміється через те, що всі вже знали, яка то буде промова.

Третій ворог у очах директора був офіціал Болотневич, бо він був диригент хору, вивчив "многая літа" на нову мелодію та й мав із хором відспівати те "многая літа" зараз по оцих словах Мицька: "Нехай же господь Всевишній у своїй ласці задержить вас на добро суспільності многі і многі літа".

Директорові здавалося, що кождий тон із того "многая літа" буде для нього так, як камінь у голову. Бо він сам був співак і знав, що співати в гурті з другими — це не велика штука, але стояти збоку й вислухувати пісню, а при тім не знати, де подіти руки, як голову держати та що робити ногами,— оце прикро.

Отак стояв пан директор, похнюплений, худенький, невеличкий. Водив очима безнастанно, бо не міг на нікого довго дивитися через те, що зараз червонівся.

Смирний, як овечка, неначе просився: "Що я вам винен, чого ви хочете від мене?"

Отже йому таке не дарували.

Перше виступило дівчатко в червоній спідничці та промовило тремтячим і тихеньким голосочком:

— Високоповажний пане директоре! Ніхто не зможе виповісти того жалю, що ми його відчуваємо в наших серденьках через те, що ви вже нас опускаєте. Ми завидуємо тим нашим товаришкам, що слухатимуть ваших розумних наук та тішитимуться вашою зичливою опікою. Прийміть, любий наш пане директоре, цей скромний дарунок на спомин від удачних учениць!

По цім слові подало йому дівчатко прегарний альбом.

Пан директор приймив дарунок, утішився, засоромився та трохи не заплакав. Лагодився відповісти красними словами на ту дитячу промову та й зачав так:

— Справді, не знаю, чим я так заслужився...— але не докінчив, бо двері рипнули, а Болотневич, що стояв скраю, шепнув:

— Пан староста прийшли.

Пан директор замовк і зблід, а всі так налякалися, як би поміж ними не староста, але сам чорт із пекла з'явився.

Бо коли би староста з'явився між учителями й урядниками з києм в руках і коли би одного вдарив по голові, другого потяг через плечі, третього позауш тощо, так усі крикнули би, збилися б укупку, і страх перейшов би. А то біда, що староста не б'є; лиш дивиться й видить, слухає й чує, говорить і розуміє.

Подивиться староста на панка, то в панка кров у жилах застигла, бо ану ж, думає, видить на мені щось таке, що не треба. Слухає староста панка, то панок увесь тремтить, бо боїться, аби не сказав щось таке, що не треба. Заговорить староста до панка, то панкові душа в п'яти, бо ану ж не вирозуміє добре слів старости та й не знатиме гаразд, що відповісти.

Тим-то всі так налякалися і ніхто не знав, що робити.

Страх був великий іще й того, що ніхто не сподівався, аби староста прийшов на прощальний вечір. Лиш діти не боялися: дивилися спокійно на високого пана старосту й дивувалися, чого їх директор так побілів. Бо діти не знали, що значить староста.

III

А староста, високий, трохи не під стелю, стояв у дверях і дивився крізь окуляри згори на всіх: хотів допевнитися, чи не перешкодить промова, коли скаже: "Добрий вечір панам!" Окуляри в теплій хаті зайшли росю, і староста нікого не видів. Отож підняв руку, аби зняти окуляри й обтерти..

Від цього пробігли всім мурашки по спині так, неначе староста не окуляри знімав, але замахнув довгим батогом понад головами всіх. Тож усі стямились і побігли наввипередки проти старости, один наперед одного. Перший прибіг бурмистер Травчук і сказав, низенько кланяючись:

— Моє поважання пану старості! Дуже нам мило, дуже приємно...

— Оглядати пана старосту поміж нами, особливо при нинішнім торжестві, так

важнім для нас.

Це вже доповів за бурмистра покірний Болотневич. А пан директор лишив дівчатка та причвалав перед старосту з альбомом під пахвою. Похиливши голову, підходив неспіливо, як винуватець, і оправдувався такими словами:

— Справді, не знаю, чим я так заслужився, що пан староста зволили явитись. Я мушу вважати це за незвичайну почесь.

Ті сльози вдяки, що їх прилагодив пан директор для дітей, наставилися доконче капати перед старостою й не давали директорові говорити. Йому стало дуже ніяково, й він мучився страшенно.

З цієї біди визволив його Мицько.

— І ми,— гримнув Мицько декламаторським тоном,— і ми дякуємо пану старості за честь.

Але як грімко почав, так само грімко покінчив Мицько, а тиша круг нього зробилася ще тихіша. Мицько порозумів, що біда. Але він був дуже дотепний і проворний та, може, над усіх боявся старости. Подумав лишень хвилику, малу хвилиночку, а лице його зараз прояснилося.

— Ціле місто,— говорив далі радісно Мицько, притис праву руку до грудей і завертав очима,— ціле місто — наші діти, наші матері й наші жінки почуваються до великої вдяки вам, високоповажний пане старосто! Коли б ви мусили наше місто опускати, то за вами навздогін попливли би ріки наших сліз. Але де не будь би ви були, пам'ять про вас лишиться в наших серцях. Нехай же господь Всевишній у своїй ласці задержить вас на добро суспільності многі і многі літа!

По цім слові залунало на всю хату грімко "многая літа" на нову мелодію. Бо всі неначе ждали на те, що привіт пана старости так мусить закінчитися, та й ніби тішилися, що Мицько був здогадливий та повернув справою так, як їй і слід бути.

Зачали співати тенори й баси, лиш сопранів і альтів не чути. Тому Болотневич мусив морщити чоло, кривити лице й махати руками, щоби прикликати здивовані дівчатка, бо вони самі не догадалися умішатися до співу з тоненькими голосочками. Звичайно, діти не розуміли, що значить староста.

Пан директор, що співав завжди в хорі другим тенором, не знав цього "многая літа" на нову мелодію, бо не ходив на проби. Та однако ж здавалося йому тепер, що мусить доконче співати, бо як ні, то дуже провинився би перед старостою. Отож зачав співати. Але спів не йшов йому доладно. Тому Болотневич визвірився на нього і шепнув сердито:

— Не фальшуйте!

Пан директор засоромився й налякався. Зразу замовк, але трохи згоді пристав до других басів і коли попадав у тон, то гукав на все горло.

Тільки альбом не давав йому спокою. Директор держав його в руках, неначе грань, бо не знав, що з ним робити: чи дати старості, чи вернути дівчаткам. Ані на думку йому не прийшло, що може задержати альбом собі.

Як вислухав пан староста цю пошану та що він потім говорив до тих, що відспівали

йому "многая літа" на нову мелодію, то про це годі дізнатися, бо який Мицько на язык, а отже й він мовчав, як гриб, і не сказав про це нікому ані словечка.